

Ludescher Gabriella: A vállalkozások és a közösségek szerepe a rurális térségek megújulásában

(IDResearch Kft./Publikon Kiadó, Pécs, 2010, 148 p.)

RAGADICS TAMÁS

A soknemzetiségű, színes kultúrával és hagyományokkal, változatos természeti környezettel és településstruktúrával jellemezhető Baranya megye falvainak sorsa gyakran kerül a tudományos érdeklődés középpontjába. Míg a legtöbb munka a szegregálódó területek problémáit állítja a középpontba, addig Ludescher Gabriella írása három átlagos helyzetű kistelepülés helyzetének elemző bemutatásán keresztül tárja elénk a falvak eltérő fejlődésének háttérében meghúzódó elemeket.

A rendszerváltás előtt a központi hatalom által szervezett településrendszerben betöltött pozíció jelentette a legfontosabb differenciáló tényezőt a városok és falvak számára, jelenleg a gazdasági térszerkezetben elfoglalt hely vált meghatározóvá: a népességszám mellett kiemelten fontos a település regionális elhelyezkedése, a prosperáló centrumok közelsége/távolsága és a lakosság munkaerő-piaci helyzete.

A helyi életfeltételeket és az életminőség megfelelő szintjét meghatározó faktorok, továbbá a kistelepülések fejlődésének és gazdasági sikerességének háttérében meghúzódó összetevők rendkívül sokrétűek, szerteágazóak s gyakran bonyolultak. A lokális gazdaság, az innováció és a stabil helyi közösségek alapjainak feltárása, valamint a „jó gyakorlatok” bemutatása kiemelten fontos feladata a társadalomkutatóknak, illetve a vidékfejlesztésben érdekelt szakembereknek, különösen annak tudatában, hogy jelenleg is folytatódik a perifériák számos hátránnyal, feszültséggel és problémával terhelt falvainak leszakadása.

Ludescher Gabriella szociológus könyvében ezt a nehéz feltárómunkát végzi el empirikus vizsgálatok tapasztalatai alapján: választ keres arra, milyen tényezők alkotják egy fejlődésre képes lokális társadalom bázisát a 21. századi Magyarország rurális térségeiben. A problémafelvetés kapcsolódik a vidékkutatások korábbi irányvonalaihoz. A hasonló területen született munkák közül kiemelkedik a Bódi Ferenc és Bóhm Antal által szerkesztett *Sikeres helyi társadalmak Magyarországon* című kötet, amelyben a szerzők a vállalkozó, integratív, innovatív erőkre hívják fel a figyelmet, s a fejlődés alapjainak a polgármester kvalitását, a helyi érdekek egyesítését és az aktivizálható külkapcsolatokat látják. Ludescher Gabriella 2010-ben megjelent írása nem csupán azért figyelemre méltó, mert a kiste-

lepülések élete az előző könyv megjelenése óta eltelt tíz évben is sokat változott, hanem mert szemléletének és módszereinek komplexitása révén még közelebb kerülhetünk a helyi társadalmak megértéséhez, megismeréséhez. Ez a komplexitás a mű legnagyobb értéke: a kiválasztott három baranyai, Pécs környéki település (Bükkösd, Himesháza, Szalánta) helyzetét meghatározó tényezőket szinte monografikus igényességgel tárgyalja. Ludescher Gabriella (szociológusként, területfejlesztési szakemberként) interdiszciplináris eszköztárának segítségével több oldalról is képet ad a közel azonos lakosságsszámmal, valamint hasonló infrastrukturális és társadalmi mutatókkal jellemezhető falvak gazdasági helyzetéről és a helyi közösségek állapotáról.

Munkája során Ludescher Gabriella a rendelkezésre álló statisztikai adatok és dokumentumok elemzése mellett interjúkat készített a kulcspozíciókat betöltő helyi szereplőkkel. Kutatásait a szerző – a konfliktusok, motivációk feltárása céljából – fókuszcsoporthoz beszélgetéssel is kiegészítette. A kiválasztott interjúpartnerek (intézményvezetők, vállalkozók, civil szereplők) társadalmi tőkájének vizsgálata során kapcsolatháló-elemzésre is sor került. A saját településhez való viszony és a helyi identitás, illetve a tér kognitív strukturálódásának elemzése a helyi társadalom életének meghatározó szereplői által készített mentális térképeken alapult.

A hét fejezetből álló anyag jól szerkesztett, következetesen strukturált. Az elméleti alapok bemutatása a módszertan ismertetése után kapott helyet. A szerző tisztázza azokat a kulcsfogalmakat és kifejezéseket, amelyek köré a vizsgálatai (és az egész mű) szerveződtek: definiálja a falu, a helyi társadalom, a közösség, a társadalmi tőke, az együttes élmény, a vállalkozó, a habitus, a munkaetika, a motiváció, a versenyképesség és a siker felhasznált terminusait. Ludescher Gabriella gazdag szakirodalmi bázisra támaszkodik a szociológia klasszikusaitól (Tönnies, Weber) a magyarországi falukutatások anyagain át a legújabb elemzésekig. Természetesen – mivel a téma rendkívül szerteágazó – a helyi közösségek problematikájához kapcsolódó eszmei gyökerek és korábbi empirikus vizsgálatok listája nem lehet teljes. A szerző a falukutatással, a vidék- és közösségfejlesztéssel, valamint a puha társadalmi tényezőkkel foglalkozó irodalmat tárgyalja részletesebben.

A mű központi részét képező három fejezetből az első a kistelepülések általános, település-földrajzi, demográfiai, infrastrukturális, valamint vallási és nemzetiségi bemutatását tartalmazza – elsősorban szekunder adatok alapján. Már az összegyűjtött információból is láthatjuk: a hasonló keretek mögött más-más adottságokat, életfeltételeket és lehetőségeket találhatunk. A „kemény” mutatók szempontjából a legjelentősebb különbség a helyben foglalkoztatottak arányában mutatkozik meg. A Péctől 14 km-re, az 58-as számú főút mentén fekvő, a vállalkozások magas számával jellemezhető Szalántán ez az arány 73%, a megyeközpontról 40 km-re található, erős mezőgazdasági háttérű Himesházában 62%, míg Bükkösdön (Péctől 20 km-re) a közeli bányák bezárását követően 42%-ot tesz ki.

Az egyes falvak legnagyobb bejegyzett kisebbsége is eltérő: Bükkösdön a cigányság, Himesházán a németek, Szalántán pedig a horvátok találhatók meg nagyobb arányban. Bükkösdön a roma népesség markánsabb jelenléte összekapcsolódik a települést jellemző negatív migrációs trendekkel: a helyi munka-lehetőség hiánya miatt jelentős a fiatalok és képzettek elvándorlása. A svábok által lakott Himesházán még élnek a német nemzetiségi hagyományok. Bár a második világháborút követő kitelepítések a falut is érintették, a település a csallóközi magyarok és hadikfalvi székely családok beköltözése után is megőrizte német többségét. Szalántára a 17. század végén áramlottak be a katolikus boszniai horvátok, akik a második világháború előtt a település lakosságának túlnyomó részét alkották. Jelenleg a falusiak bő 30%-a vallja magát horvát nemzetiségűnek. A szalántai vállalkozók és szolgáltatók – az előnyös közlekedési fekvésnek (és nyelvtudásuknak) köszönhetően – sikeresen tudtak bekapcsolódni a Horvátország felől érkező bevásárlóturizmusba.

Az ötödik fejezet talán a legérdekesebb: a szerző a falvak kartográfiai térképét ütközteti az interjúalanyok fejében kirajzolódó mentális térképekkel. A megkérdezett személyek vázlatrajzos módszerrel örökítették meg településük térképét a Kevin Lynch amerikai városkutatóhoz kötődő módszer alapján (*The Image of the City*, MIT Press, 1960). Rajzaikon feltüntették a kulcsfontosságú elemek neveit, a határokat és csomópontokat. Az elkészült munkákon kirajzolódnak a helyi lakók számára fontos tájékozódási és viszonyítási pontok, kiemelt útvonalak – az arányokkal, preferenciákkal, törésvonalakkal együtt. A lokális identitás számos eleme jelenik meg a vizsgálat során. Mindhárom településen a közintézmények (önkormányzat, iskola, óvoda, templom, orvosi rendelő, művelődési ház) jelentették a legfontosabb tájékozódási pontokat. Érdekes a himesháziak esetében a temető kitüntetett szerepe, amit a szerző a falu előregedésével és a temetési szertartások során használt német nyelvvel – a helyi identitás fontos sarokpontjával – magyaráz. A törésvonalakat és határokat illetően továbbra is nagy jelentősége van az egyes településrészeknek: mindhárom falu esetében elkülönülten jelennek meg a faluhoz csatolt, esetleg később épített egységes területrészek. A Pécshez legközelebb fekvő Szalánta esetében a tájolás felcserélődött: a nagyvároshoz közelebb fekvő részekkel kezdték az ábrázolást, így a déli rész került a lap tetejére. Összességében elmondható, hogy a megkérdezettek azokat a pontokat emelték ki, amelyekkel rendszeres kapcsolatban vannak (saját lakóhely, napi ügyintézés helyszínei, fontosabb helyi szolgáltatások).

A könyv legnagyobb terjedelmű szakasza a helyi társadalom jellemzői és a falvak sikeressége között keres kapcsolatot. A vállalkozások lokális környezetének hatásait tárgyaló részt a szerző rövid társadalomtörténeti áttekintéssel is kiegészíti: amint azt már több vizsgálat is igazolta, a területi elhelyezkedés mellett a hagyományok szerepe is rendkívül fontos a települések fejlődése szempontjából. Az uradalmi múlttal, rossz infrastrukturális mutatókkal és hagyományosan külső munkahelyekkel jellemezhető Bükkösdön található a legkevesebb vállalkozás. A Pécsről nehezebben elérhető, a Geresdi-dombság területén található Himesházán a paraszti mentalitás maradt a meghatározó: a vállalkozások vitelében jelentős a

családi összefogás szerepe. A szintén erős gazdálkodói múlttal rendelkező, a szuburbanizációs trendek által is érintett Szalántán esetében a legszínesebb a vállalkozások palettája, a faluban nem helyi vállalkozók is megjelennek.

Izgalmas próbálkozás a helyi vállalkozók tipizálása Max Weber (1987) és Talcott Parsons (1951) cselekvéstipológiai alapján. A három településen megkérdezett 24 vállalkozót a szerző motivációik, habitusuk, munkamoráljuk és jövőképük alapján helyezi el a weberi célracionális, értékracionális, indulati-emocionális és tradicionális cselekvéstipológiából és a parsonsi mintaváltozókból (érzelmi/érzelmileg semleges, sajátos/általános, minőségi/teljesítmények szerinti, szétszórót/meghatározott) összeállított mátrixban. A célracionális cselekvés terepén a szakszerűség, minőségre törekvés és kreativitás, az értékracionális esetében az önállóság és önfenntartás fontossága mellett a személyes elvek, értékek és a vállalkozás összeegyeztethetősége jelennek meg az interjúkban. Néhány esetben a szétszórtság, majd a lelkesedést felváltó pesszimizmus mutatkozik meg az emocionális típus keretei között, míg a tradicionálisként jellemzett vállalkozóknál nem elsősorban a profit, hanem a családi hagyományok és az örökség vagy a szakma iránti elkötelezettség játszanak kiemelt szerepet. Az utóbbi két típusba sorolható vállalkozókat a szerző csak a két hátrányosabb közlekedési helyzetű kistelepülésen talált.

Ebben a fejezetben kapott helyet a vállalkozók kapcsolati tőkéjét bemutató rész is. Ludescher Gabriella megállapítja: kiemelten fontos az azonos településen tevékenykedő vállalkozók összekapcsolódása közös érdekek és célok mentén. A megkérdezettek többsége ugyanakkor nem látta szükségesnek a helyi együttműködések formalizálását; a településen kívülre irányuló kapcsolatoknak nagyobb jelentőséget és hasznosságot tulajdonítottak. Az eredmények megerősítik a személyes kapcsolatokon alapuló viszonyok és az információáramlás informális csatornáinak kiemelt fontosságát, ugyanakkor azt is igazolják: a helyi vállalkozók sokkal inkább konkurenciát, versenytársat látnak egymásban, mint szövetségest.

A szerző elvégzi a települések életét és eltérő mozgáspályáit árnyaltabban megvilágító úgynevezett „puha” tényezők elemzését is: a kapcsolatok, az együttműködési hajlandóság, a motiváció és habitus, az etnicitással összefüggő hagyományok, kulturális szegmensek elemző bemutatását. A fenti sajátságok falvanként jellemző eltérései – összekapcsolódva más „kemény” tényezőkkel – különböző mozgáspályákat jelölnek ki. Egy sikeres település fejlődésének hátterében tehát számos, egymással kölcsönhatásban álló elem összekapcsolódását láthatjuk.

Ludescher Gabriella munkája képes megvilágítani ezt a komplex rendszert:

1. A tőkeerős helyi vállalkozásokhoz szükséges a sikerorientált vállalkozót kitermelő társadalmi környezet. Az eredményes, felelős vállalkozás ugyanakkor pozitívan hat vissza erre a közegre.
2. A lokális társadalom együttműködési készségét (és képességét) segíti a hasonló habitus és normarendszer, a közös hagyomány és a stabilitás. A közös munka sikeressége tovább erősíti az összetartozást és a helyi identitást.
3. A rátermett vezető mellett kiemelten fontos az erős közösségi magot al-

kotó, motivált, mintaadó réteg, és az elkötelezett lokális értelmiség szerepe. Működésük erősíti a helyi intézményeket, ugyanakkor azok fennmaradása-fejlődése bázisa a lokális pozícióknak és az azokat betöltő képzett csoportoknak.

Bükkösdön a Strabag Rt. cementmű-építési projektje körüli konfliktusok megosztották a helyi társadalmat (az új munkahelyek ígérete állt szemben a megnövekedett forgalommal és a szennyezés veszélyével). Az ügyben kétszer is népszavazásra került sor, a cég végül másutt építette meg a cementművet. A falu különböző közösségei, csoportjai között azóta is alacsony szintű az információáramlás és a kooperáció, a szerző vizsgálatai alapján úgy tűnik, hogy nincs olyan közös érdek és cél, amely a településen élők többségét integrálhatná.

Himesháza lakóit erős helyi identitás jellemzi, amely a közösen megélt múltból, az etnikai és vallási közösség erejéből és a közös értékrendből táplálkozik. Az egyének jellemzően több helyi társadalmi formációnak is tagjai, gyakori a generációk együttélése, és továbbra is nagy a kalákamunka szerepe. A közösségi programok szervezésében és lebonyolításában nagyfokú a helyi szereplők részvétele; az emberek motiváltak, aktivizálhatók.

Szalántán tapasztalható a legnagyobb állandóság a település vezetésében (a polgármester 1994 óta tölti be tisztségét). A népesség ugyanakkor megosztott: Pécs közelsége több kitelepülő családot vonzott ide; számukra a település csupán lakóhelyként szolgál. Míg az őslakosság ragaszkodik a helyi hagyományokhoz, addig a beköltöző családok eltérő mértékben vesznek részt a falu életében.

Ludescher Gabriella kiemelt figyelmet szentel az etnikai kultúra három település életében betöltött eltérő szerepének. Bükkösd esetében a helyi kulcsszereplők a romák jelenlétét az elvándorlást ösztönző tényezőként értékelték. Himesházában a német hagyományok és a svábságra jellemző munkamorál megtartóerejét hangsúlyozza a szerző. A német tájnyelv fennmaradásának és a kitelepítettekkel való kapcsolattartásnak eredményeként több helyi lakos dolgozik németországi munkahelyeken. Szalántán a korábban egységes horvát etnikai tömb az 1970-es évektől indult bomlásnak. Jelenleg a településen élők negyede beszéli anyanyelvi szinten a horvát nyelvet. A kulturális egyesület hagyományőrző programjai és a helyi ünnepek továbbra is fontos közösségi alkalmakat jelentenek, az újonnan beköltözők azonban – az etnikai, kulturális és nyelvi kötődés hiánya miatt – kevésbé tudnak integrálódni a helyi társadalomba.

A Ludescher Gabriella által felmutatott eredményekből logikusan következik: egy térség- és településfejlesztési koncepció nem épülhet fel kizárólag gazdasági elemekből. A gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatok összefonódása komplex rendszert képez a helyi színtereken, így a problémák értelmezése és kezelése is csak az összefüggések ismeretében végezhető el. A könyv baranyai településekre fókuszál, ugyanakkor Ludescher Gabriella írása a bemutatott módszerek és a megalapozott következtetések hasznosíthatósága miatt értékes és érdekes olvasmány a területfejlesztési szakemberek, felsőoktatásban dolgozó kollégák mellett mindenki számára, akit foglalkoztatnak a vidéki Magyarország problémái és lehetőségei.